

Det sociala misslyckandet som berättelse

Att återställa den moraliska ordningen

LARS-CHRISTER HYDÉN

Utredningar som görs av socialarbetare inför ett tvångsomhändertagande av barn, utnyttjar och bygger på en likartad berättelsegrammatik. I berättelserna figurerar en begränsad uppsättning karaktärer som binds samman och finner sin plats genom en intrig som ytterst skänker mening åt socialarbetarnas utredning. I artikeln analyseras uppbyggnaden av barnavårdsutredningar i ett narrativt perspektiv.

Att¹ berätta en historia är att utesluta en annan möjlig berättelse: »... every narrative however seemingly ›full‹, is constructed on the basis of a set of events which might have been included but were left out; and this is as true of imaginary as it is of realistic narratives» (White, 1980). Detta är kanske inte problematiskt så länge en dialog är möjlig varigenom andra perspektiv kan presenteras. Men situationen är annorlunda när en statlig eller kommunal myndighet skapar en livshistoria eller livsberättelse och mer eller mindre ensidigt inplaceras en eller flera personer i denna, eftersom rätten att for-

mulera berättelsen är knuten till myndighetsrepresentanten. Exempel på institutioner som producerar denna typ av livshistorier är polis, domstolar, psykiatri och socialvård (Hydén, 1995).

Att människor bestäms genom användandet av olika kategorier och kategoriseringssystem har framhävts av många författare. Både psykiatrins och delvis också den somatiska medicinens användande av diag-

Lars-Christer Hydén är docent och verksam som forskare och lärare vid Institutionen för Socialt arbete, Stockholms universitet. Utifrån en diskursivt inriktad socialpsykologi arbetar han med forskning kring sjukdomskonstruktioner.

1 Artikeln utgör en bearbetning av en tidigare rapport vid FoU-byrån, Stockholms socialförvaltning. Ett varmt tack till professor Per Linnell, docent Viveka Adelswärd och forskargruppen kring institutionell kommunikation vid Tema Kommunikation, Linköpings universitet; docent Lena Gerholm och »sjukdomsgruppen« vid Etnologiska institutionen, Stockholms universitet; samt Ruth Wächter.

noser och diagnostiska kategorier för att klassificera människor har kritiserats för att inte bara vara ett sätt att låsa in människor i olika fack, utan också för att det är ett sätt konstruera »subjekt«, det vill säga att ge människor bland annat en identitet med hjälp av dessa kategorier. Som den amerikanske filosofen Hacking (1986) har påpekat innebär introduktionen och användandet av klassifikationer av människor inte bara att de därmed kan ordnas på nya sätt, utan också att människor börjar handla i enlighet med de nya kategorierna.

Många författare har argumenterat för att de sociala och psykologiska konsekvenserna av användandet av enskilda begrepp och begreppssystem är att läkare, socialarbetare och andra institutionsföreträdare betecknar eller utpekar personer som en viss typ av patienter eller klienter och dessa sedan börjar beteckna sig själva på samma sätt. Men frågan är om inte detta är ett delvis förenklat synsätt. En beteckning anger endast tillhörigheten till en kategori, men inte egentligen vad det innebär eller hur någon har kommit att tillhöra denna kategori. Att tillhöra en viss kategori människor – de »schizofrena«, »fattiga« – är inte bara att bli stämplad (labelled), utan är framför allt att bli del av en berättelse om varför någon blir »mentalsjuk« eller »fattig«, om brister i barn- domen eller i biologin, om hur man förhåller sig till andra människor, vilken »sjukdoms- prognosen« är, och så vidare. Med andra ord är det inte bara enskilda begrepp som förmedlas av institutioner, utan ofta hela berättelser, livshistorier eller historier om enstaka förlopp och händelser. Det är därför rimligt att hävda att det identitetsskapande momentet snarare återfinns i inplaceringen i en

livsberättelse än i betecknandet med hjälp av en enskild kategori.

I det följande analyseras utredningstexter producerade av socialarbetare som utgjort underlag för ett beslut om tvångsomhändertagande av barn. Dessa utredningar kan ses som exempel på vad jag vill kalla *institutionella berättelser*. Det vill säga, berättelser, ensidigt producerade av en eller flera myndighetsföreträdare, och som handlar om en eller flera medborgare. En uppenbar funktion hos dessa utredningstexter är att skänka legitimitet åt den föreslagna åtgärden – i dessa fall ett tvångsomhändertagande. Dessa berättelser om »sociala misslyckanden« inte bara rättfärdigar socialarbetarna och deras föreslagna åtgärder, utan de placerar socialarbetarna och de utredda klienterna i ett berättelseuniversum som skänker en *moralisk mening och innebörd* åt socialarbetarnas och klienternas handlande. Genom utredningsberättelserna ges både socialarbetarna och klienterna en moralisk karaktär, som inte bara legitimerar en social insats, utan som visar upp dem alla i en värld där klienterna för en evig kamp mot sitt »Sociala Öde« medan socialarbetarna företräder »det Goda«. ²

2 Förhållandevis lite intresse har ägnats texters betydelse i organisationer och i samspelet mellan medborgare och myndighet. Något förenklat kan tre olika traditioner urskiljas i studiet av institutionella texter: (1) historiker och kanske speciellt socialhistoriker, vars intresse primärt är dokumenttexters validitet som källmaterial (Wheeler, 1969, Platt, 1981, Scott, 1990); (2) sociologer som vill använda dokument och texter som underlag för statistiska bearbetningar (Garfinkel, 1967, kapitel 6; diskussionen i Cicourel, 1975); (3) diskursanalytiker och etnometodologer vars intresse

Analysen fokuseras på utredningstexternas status och formella produktion genom en diskussion av begreppen »författare« och »läsare«. Därefter görs en strukturanalys av utredningarnas berättelsestruktur och hur denna har förändrats över tid.

Barnavårdsutredningarna

Utgångspunkten är analyser av ett 50-tal barnavårdsutredningar som alla utgjort underlag för tvångsomhändertagande av barn och ungdomar oavsett föräldrarnas samtycke. Dessa utredningstexter har tillkommit under en period av 25 år och under något olikartade förutsättningar vad gäller lagstiftning och formella rutiner (jfr. Lundström, 1993)³. Under undersökningsperioden tillkom en ny lagstiftning 1982 som ersatte den gamla barnavårdslagen från 1961.

En barnavårdsutredning kan göras på initiativ av de sociala myndigheterna om misstanke föreligger att ett barn lever under sådana förhållanden att dess utveckling kan antas vara i fara (misshandel, sexuella övergrepp, föräldrarnas allmänna oförmåga att uppfostra) eller om en ung person själv

fokuseras på samspelet mellan organisation och texten i konstruktionen av klienter/patienter (Cicourel, 1975, Spencer, 1988, Heath, 1982, Rees, 1981, Zimmerman, 1974, Hak, 1992). De två första traditionerna är i första hand intresserade av metodologiska aspekter av institutionella texter, medan det hos den tredje finns ett intresse för den funktion utredningstexter fyller i en organisation och hur texter skapas utifrån vissa organisatoriska procedurer.

- 3 Utredningar som resulterar i andra åtgärder än tvångsomhändertagande, diskuteras alltså inte i denna artikel.

handlar på ett sådant sätt att hans eller hennes utveckling äventyras (narkotika- eller alkoholmissbruk, kriminalitet). En utredning kan vara första steget mot ett omhändertagande av barnet med eller utan föräldrarnas medgivande för placering i ett fosterhem eller institution.

De studerade utredningstexterna omfattade allt från två maskinskrivna A4-sidor till 25. I genomsnitt omfattade utredningstexterna mellan åtta till tio maskinskrivna sidor, plus eventuella bilagor (läkarutlåtande, psykiatrikerutlåtande, yttrande från skola, institutioner etc). Bilagorna har endast används som kompletterande material i denna undersökning.

Analysen av materialet knyter an till det framväxande intresset för berättelser (eller *narrativ*) inom samhällsvetenskaperna (Riessman, 1993, Hydén & Hydén, 1995). Berättelsen kan uppfattas som en grundläggande form för att uttrycka, formulera och förmedla erfarenheter och kunskaper. Fokus utgörs av exempelvis berättelsens form, uppbyggnad och retoriska mönster, som olika sätt att framställa personer, erfarenheter eller händelseförlopp, snarare än »verkligheten« bortom berättelsen.

I analysen har Labovs metodik för analyser av personliga berättelser använts som ett grundschema (Labov, 1972). Labovs modell bygger på analyser av muntligt framförda berättelser, men hans modell över de element som bygger upp dessa berättelser, visar sig stämma anmärkningsvärt väl överens med också skriftliga utredningsberättelser. Labov menar att i den muntliga berättelsen om personliga erfarenheter återfinns sex grundläggande element: (1) kort sammanfattning, (2) orientering, (3) komplicerande

handlingar, (4) värdering, (5) upplösning och (6) coda. I stor utsträckning återfinns en liknande struktur i de skriftliga utredningstexterna. I utredningstexterna återfinns också ett antal personer som blir till *berättelsekaraktärer* genom att inplaceras i relation till berättelsens centrala *intrig*. Kombinationen av berättelsens element, karaktärer och *intrig*, ger *berättelsesyntaxen*, det vill säga logiken i hur dessa delar kombineras till en framåtskridande berättelse.

Författaren och läsaren som kollektiv

Vem som är auktoriserad författare respektive läsare och vilken status berättelsen har, är noga reglerat genom lagstiftning och administrativa rutiner. Dessa sociala ramar anger också hur berättelsen bör läsas. För att en text skall räknas som en social utredningstext måste den produceras av en person med rätten att producera texter med statusen »utredningstext«. I den meningen definieras författaren inte som enskild person, utan genom sin position i en utredande myndighet. En utredningstext skall inte skrivas utifrån handläggarens perspektiv utan utifrån lagstiftningens och myndighetens perspektiv. Författaren skriver med andra ord inte som privatperson utan som *representant* för myndigheten. Alltså sammanfaller inte nödvändigtvis författarens position eller »röst« med textens position eller »röst«.

Att författare och text inte sammanfaller kommer också till uttryck i förhållandet att en utredningstext ofta skrivs av två faktiska personer. Det kan ske genom att det är två utredare eller genom att en handläggare

skriver och att en socialinspektör rättar upp texten. I den meningen är det svårt att säga var en person slutar skriva och en annan fortsätter. Dessutom skrivs utredningar ofta genom att en tidigare utredning mer eller mindre oförändrat läggs in i den nya utredningen och att den nya texten består av ett tillägg till den tidigare. I det avseendet går alltså texten i arv och traderas ständigt.

Vilka tjänstemän som skrivit en utredningstext markeras genom att utredaren undertecknar utredningen. Om utredningen resulterar i ett förslag om tvångsomhändertagande måste en speciellt behörig person – socialinspektören – underteckna detta beslut. På så sätt kan två eller flera personer underteckna en utredning beroende av vilka juridiska rättigheter de har. Begreppet »utredningsförfattare« anger alltså inte med nödvändighet den fysiske producenten, inte heller denna producents perspektiv, utan avser en *juridisk relation* mellan en viss tjänsteman och en text, som innebär att hon eller han har ett moraliskt och juridiskt ansvar för det som skrivits, men behöver inte betraktas som den skrivna textens faktiske författare.

De ratificerade läsarna av barnavårdsutredningarna består i princip av tre grupper: (1) socialarbetare som läser akten som en del av sin handläggning – vilket inkluderar handläggare som läser utredningen i ett annat, senare skede; (2) politiker i den sociala nämnden som skall ta ställning till utredningen; (3) jurister som skall fatta beslut utifrån tjänstemannens förslag eller pröva ett överklagande. Dessutom har den utredde föräldern eller ungdomen rätt att ta del av och läsa utredningen. Alla andra som vill läsa texten måste få ett speciellt tillstånd

till detta, eftersom utredningen är sekretesskyddad. Med andra ord är texten inte allmänt tillgänglig.

De ratificerade läsarna har speciell status, eftersom de är personer som har rätt att läsa utredningen genom sin speciella funktion. I den meningen är läsaren definierad som ett specifikt kollektiv med vissa rättigheter. Vissa läsare – politiker och jurister – har dessutom rätten att tillbakaremittera en utredning såsom ofullständig eller att värdera dess kommentarer och förslag på ett annat sätt än författaren/tjänstemannen. Dessutom krävs en specifik läsarkompetens i den bemärkelsen att läsaren måste känna till handläggningsprocessen och något om de juridiska omständigheter som reglerar texten för att fullt ut kunna uppskatta texten.

I utredningstexten presenteras ett förslag till beslut, vilket betyder att läsaren skall ta ställning till de åtgärder som texten presenterar. Texten finns alltså i ett sammanhang där ett ställningstagande måste göras. De möjliga ställningstagandena är i princip begränsade till fyra beslut: bifall, avslag, återremittering eller ändring av beslut. Läsaren måste alltså läsa ur en specifik position såsom varande representant för den utredande myndigheten eller för det juridiska systemet där den sociala lagstiftningen och juridisk praxis alltså utgör en förståelsehorisont för texten. Kombinationen av läsarrättighet, läsarkompetens och läsposition ger upphov till en specifik läsakt av utredningstexterna.

Utredningstexten har en specifik funktion genom att den tjänar som underlag för det förslag till beslut för hur myndigheten skall agera – eller inte agera – som alltid av-

slutar utredningstexten. Detta ger upphov till en text som i allt väsentligt kan betraktas som opersonlig i den bemärkelsen att den inte kan sägas vara uttryck för en viss konkret författares intentioner, världsbild och ambitioner. Snarare skulle utredningstexten ha kunnat skrivas av vem som helst som har rätt att skriva en sådan text. Därigenom får utredningen ett skimmer av saklighet som är en väsentlig del av dess existens.

Genre bestämning och organisation av texten

Inledningsvis ges läsaren en presentation av vad som komma skall, det vill säga vilken *typ* av text som föreligger och därmed vilken läsakt den är en del av, varför texten tillkommit, vilka personer som kommer att figurera. I utredningstexten består genrebestämningen av ett angivande vad för slags text som föreligger genom att genre anges antingen i en rubrik eller genom en försättsblankett med rubriken »Utredning« eller »Ärende«. På så sätt anges hur texten skall läsas, det fogar in texten i en specifik tradition och påbjuder en viss läsakt – precis som med begreppen »roman« eller »novell« (jfr. Pratt 1977:118–9).

»Ärende enligt LVU«

»Utredning socialt ärende«

Valet av begreppet »Utredning« anger att det rör sig om text vars ambition är att »reda ut«, att vara sakligt refererande och klargörande. I rubriken anges ofta också att det rör sig om en utredning för beslut enligt ett visst lagrum (LVU § 1 till exempel). Därigenom anges också något om vad som kan för-

väntas av den kommande texten, nämligen en argumentering och berättelse som leder fram till ett förslag om tvångsomhändertagande av ett barn. Med andra ord presenteras »upplösningen« eller slutet av berättelsen först och sedan följer historien om hur denna upplösning nåddes.

Läsaren ges en inledande orientering genom ett angivande av en rad centrala hållpunkter för förståelsen av texten: tid, personer och situationer är viktiga parametrar tillsammans med skälet eller motivet till att utredningstexten tillkommit.

De inblandade personerna presenteras antingen på en blankett som fungerar som försättsblad eller i början av utredningstexten. Först presenteras det utredda barnets vårdnadshavare med samtliga namn, födelsedatum, adress, ibland också eventuellt arbete. Därefter följer en uppräknig av moderns alla barn med uppgifter om var de vistas, vem som är vårdnadshavare, och vilka personer som är biologiska föräldrar. Ett eller flera av dessa barn är det eller de barn som utredningen avser. (I fortsättningen kallar jag detta barn *Hero*.)

Genom denna presentation ges det utredda barnet en social inplacering i ett släktskapsnät som anger relationer mellan en rad personer och låter oss därigenom ana exempelvis konfliktsituationer (skilda biologiska föräldrar; närvaron av styvföräldrar) eller sociala öden (frånvarande fäder, skilsmässor, död).

I ett kortare avsnitt följer de direkta skälen till varför utredningen görs: begäran om yttrande från åklagare, anonym anmälan etc. Ibland kan detta också ske genom att tidigare beslut redovisas och att den gjorda utredningen är en uppföljning av ett tidigare

placeringsbeslut. Det är här som det i allmänhet klargörs för första gången vilket barn det är som är föremål för utredning.

Genom angivandet av skälen till utredningsförfarandet – vad som brukar anges med hjälp av begreppet »aktualisering« – inplaceras utredningen i tiden genom att ange de handlingar, situationer eller händelser som utlöser utredningsaktiviteten.

»Aktualisering. Ärendet aktualiserades 1/7 19XY genom att familjevårdssektionen inkom med en promemoria om inackordering av *Hero* vid Behandlingshemmet.«

«Åklagaren i Stockholm har i en skrivelse 1/7 19XY begärt barnavårdsnämndens yttrande med anledning av ifrågasatt talan mot *Hero* för grov stöld m.m.»

Redan tidigt i utredningstexten, ofta efter en halv maskinskriven A4-sida, har på så sätt med hjälp av de formella bestämmelserna och de orienterande presentationerna en grundstruktur i berättelsen presenterats för den någorlunda vane utredningsläsaren.

Narrativ syntax

Största delen av utredningstexten upptas av en *berättelse* om det utredda barnets egna handlingar eller handlingar riktade mot honom/henne, och vad olika myndigheter har gjort. Berättelsen har formen av ett *ödesdrama* som handlar om en familjs kamp mot sitt öde, sin sociala olämplighet och oförmåga, och risk att få sitt barn omhändertaget.

I alla utredningstexter finns en genomgående narrativ syntax, ett gemensamt tema för berättelserna och en begränsad uppsättning huvud- och bikaraktärer. Det gemensamma temat i utredningarna är olika hand-

lingar och deras relation till samhällets, kulturens och juridikens uppfattning av vad som är moraliskt acceptabla handlingar. I en viss mening är det möjligt att säga att de handlingar som berättelserna fokuseras på kan grupperas på var sin sida om en »linje« som utgörs av det av samhället definierade acceptabla och legitima: det är acceptabelt att vara berusad hemma så länge man kan ta hand om sina barn, men inte på allmänna platser; barn får uppfostras med verbala medel men ej fysiska; enstaka snatterier är möjligt att ha överseende med, men inte upprepade; att skolka en eller två gånger från skolan är normalt, men inte en hel termin. Om någon av huvudkaraktärerna i sitt handlande överträder denna »linje« ingriper samhället med olika insatser. Det centrala temat för utredningstexterna kan därför definieras som handlingar som hotar bryta eller faktiskt bryter mot den *moraliska ordningen*. Vilka handlingar som faktiskt bryter mot denna och hur den är beskaffad definieras av olika myndigheter, i första hand av den utredande socialarbetaren, men indirekt juridiskt av domstolen genom dess tillämpning av rättspraxis.

I berättelserna finns fyra huvudkaraktärer: *Hero*, *Den Olämplige/a*, *Den Tragiske/a* och *Myndigheten*. Dessutom tillkommer ett antal bika­rakterer. Hero är den person som utför eller blir utsatt för de moraliskt utmanande handlingarna: ett litet barn som blir utsatt för misshandel, ett skolbarn eller en tonåring som är kriminell eller missbrukar. Hero introduceras i allmänhet tidigt i utredningstexten genom ett utpekande av typen, »Ärendet gäller 2-åriga *Hero*« eller »Den 1/7 19XY omhändertogs *Hero* jämlikt § 6 LVU«. Den Olämplige är den karaktär som utför

de moraliskt utmanande handlingarna. I vissa fall kan Den Olämplige vara identisk med Hero, vilket ofta är fallet om Hero är en tonåring som missbrukar eller är kriminell. Vanligen är dock Den Olämplige en vuxen föräldrafigur: en moder som överbeskyddar Hero eller en fader som misshandlar Hero. Ibland kan, i synnerhet vad gäller ungdomar, Den Olämplige utgöras av en jämnårig kamrat som utövar ett »dåligt inflytande« på Hero. Det avgörande skälet till om Hero är identisk med Den Olämplige eller ej, är i vilken utsträckning som Hero kan betraktas som en ansvarigt handlande agent eller som ett offer för Den Olämpliges handlande. Den avgörande skillnaden tycks i stor utsträckning vara Heros ålder: barn under 12–14 år uppfattas inte kunna uppträda som ansvarigt handlande agenter, utan blir i allmänhet betraktade som mer eller mindre passivt utsatta för den olämpliges handlande.

»*Heroinne* har vid upprepade tillfällen berättat hur rädd hon varit för fadern.»

»*Heroinne* har under lång tid varit utsatt för fysisk och psykisk misshandel av fadern.»

Ett undantag från detta mönster finns dock och tycks i huvudsak gälla pojkar som växer upp med socialt mer eller mindre väletablerade mödrar. Dessa pojkar kan även som mycket små själva bli identiska med Den Olämplige genom att de beskrivs som bråkiga, aggressiva och utagerande, utan att någon direkt anledning till detta kan urskiljas, samt att vare sig modern eller andra »klarar av« pojken.

»Redan efter två veckor hade personalen [vid institutionen] tagit ställning till att de ej

kunde ha *Hero* [9 år gammal] kvar. Han agerade ut kraftigt och utsatte sig själv för risker som personalen ej ville ta ansvar för.»

Den Olämpliges motsats utgörs av Den Tragiske, som är den karaktär som representerar den moraliska ordningen och ständigt försöker motverka Den Olämpliges moraliskt utmanande handlingar. I allmänhet försöker Den Tragiske också skydda *Hero* mot Den Olämplige. Karaktären är tragisk i Hegels mening då han/hon ständigt misslyckas i sitt uppsåt: den goda intentionen finns, men räcker ej till. Den tragiske/a kan vara modern som skyddar *Hero* mot faderns våld eller modern som försöker få den unge *Hero* att leva ett icke-kriminellt liv.

»Modern har inte rätt med sonen och hans problem.«

»Modern hade ej vågat säga emot fadern.«

När Den Tragiske/a inte förmår att stå emot *Hero* eller Den Olämplige övertas rollen av Myndigheten/erna, som består av en eller flera samhällsinstanser snarare än fysiska personer: sociala myndigheter, polis, mentalvård, etc., oftast dock av de sociala myndigheterna. Myndigheten är den moraliska ordningens representanter. De introduceras i berättelsen när ett moraliskt brott har begåtts och liar sig i allmänhet med Den Tragiske/a. Myndighetens handlingar består av insatser och ingripanden: polisingripande, omhändertagande, tillsättande av kontaktperson etc.

I berättelserna finns ofta också bikaraktärer som kan bestå av familjemedlemmar, vänner och kamrater, grannar, arbetsgivare, läkare, lärare etc och ibland finns en sidohistoria förknippad med dessa bipersoner.

Intrigens fyra faser

Genomgående finns fyra återkommande faser i utredningsberättelsen som följer en given handlingslogik: från en situation då de moraliskt oacceptabla handlingarna endast kan skönjas, till en situation då de träder fram och klart kan urskiljas, men motstår försök till förändring från myndighetens sida, för att slutligen framstå som det öde som leder till förslag om nya sociala insatser. Berättelsen täcker tidsmässigt ett långt händelseförlopp, ofta *Hero*s eller familjens *hela livstid*: från tiden före *Hero*s tillkomst till den dagsaktuella situationen. I texten kan dock livshistorien presenteras med andra tidsperspektiv och annan ordning än den kronologiska. (I de fall det är första gången som familjen har kontakt med socialvården faller dessutom i allmänhet någon av faserna bort.)

(1) Den latent faran: I en familj som tror sig leva under någorlunda lyckliga omständigheter hotas *Hero* att bli utsatt för moraliskt utmanande handlingar av Den Olämplige eller *Hero* hotar själv att begå sådana handlingar. Familjens lycka sätts på spel och man drabbas av *peripeteia* – ödets nyckfulla vändning i det grekiska dramat. Den tragiske/a förmår dock ännu hålla stånd mot de moraliskt utmanande handlingarna. Ännu har den fulla moraliska innebörden av den Olämpliges handlingar inte uppenbarats. (2) *Hero* eller Den Olämplige begår ett moraliskt brott som Den Tragiske inte kan förhindra. Därigenom uppenbaras och erkänns det moraliska brottet – *anagnorisis* i den klassiska dramat – och Myndigheten aktualiseras genom någon typ av anmälan. (3) De moraliskt oacceptabla handlingarna uppre-

pas och Den Tragiske/a får en allt mindre roll och ersätts av Myndigheten vars ingripande handlingar riktas mot Hero eller Den Olämplige/a. Myndighetens handlingar visar sig också de vara gagnlösa. (4) Hero eller Den Olämplige begår ett nytt moraliskt brott som i Myndighetens ögon inte är acceptabelt, utan framstår som den handling som besegljar Heros öde. Därmed föreslår eller genomför Myndigheten en ny insats för att myndighetskontakten slutligen skall avslutas eller omstruktureras mot en ny livsform för Hero. Med denna *byråkratiska katharsis* avslutas dramat.

Litterära grepp

Vad gäller den litterära kompositionen opererar utredningstexterna huvudsakligen med två litterära grepp: uppbyggnad av utredningstexten med hjälp av *citats* och *perspektivering* av händelseförlopp.

I utredningstexterna förekommer en mängd citat som ibland markeras genom användande av citattecken eller genom en referens till källan. Men den stora mängden av citat presenteras inte som sådana utan skrivs in i texten som om de vore skrivna av utredningsförfattaren själv. Dessa citat kan endast upptäckas om flera utredningar om samma person läses eller i vissa fall om utredningstexten läses tillsammans med de bilagor och yttranden som är bifogade.

I princip förekommer två olika typer av citat: (1) Hela utredningar eller stora textblock från tidigare utredningar som flyttas direkt in i en ny utredningstext. I synnerhet används tidigare sammanfattningar av utredningar som flyttas in i den nya utred-

ningstexten och sedan skrivs nya avsnitt till. (2) Fraser eller meningar från andra texter som citeras utan att källan anges. Det är vanligt att skriftliga utlåtanden från läkare, psykologer och lärare eller andra socialarbetare citeras, speciellt vad avser karakteriseringar av någon av huvudkaraktärerna eller då speciella fackuttryck använts, till exempel psykiatrisk terminologi.

Eftersom läsarna av utredningstexterna i allmänhet inte har tillgång till tidigare utredningstexter, kommer den aktuella utredningstexten att framstå som helt nyskriven fastän den är del av ett eget textuniversum. Majoriteten av alla utredningar rör sig i den meningen i en mer eller mindre *sluten intertextuell värld*, som är helt förborgad för de läsare som inte har tillgång till det totala utredningsmaterialet. Dessutom förefaller det vara så att ju fler utredningar som görs om en och samma familj, desto mer sluten och självgående blir texten.

Det förefaller som perspektivering är en central utredningsteknisk princip som tillämpas genom att utredaren inhämtat information om den utredda familjen eller personen från så många olika instanser som möjligt. Principen blir ett grundläggande litterärt grepp genom att texten i stor utsträckning komponeras med hjälp av att olika personer refereras som ger sin bild av Hero eller någon annan av huvudkaraktärerna. Det vill säga, Hero eller någon huvudkaraktär ses genom olika föräldrars, lärares, läkares, socialarbetares, etc ögon. Vad dessa referenter berättar är i stor utsträckning karakteristiska händelser som enligt deras uppfattning belyser Heros karaktär. De personer som refereras är i allmänhet personer som har någon typ av social status i utredningssam-

manhanget, det vill säga i stor utsträckning andra myndighetspersoner.

Den skildrade sociala världen ses sällan ur ett direkt och upplevt perspektiv, utan skildras med viss förkärlek *indirekt*. Det vill säga, perspektiviseringarna är företrädesvis av den typ Chatman (1978) kallar »ideologiska» och »intressemissiga». Alltså beskrivningar av Hero eller Den Olämplige med hjälp av en viss persons begrepp (ideologisk) eller beskrivningar av situationer såsom varande till för- eller nackdel för Hero. Vissa typer av verb används ofta för att ange denna typ av perspektivisering enligt formen: Modern »framhöll», »ansåg», »trodde», »uppgav», »tyckte», »misstänkte», i kombination med beskrivningar av till exempel Hero.

»Enligt daghemspersonalen har *Hero* svårt att följa daghemmets dagordning och regler. Han har svårt att fungera i barngruppen. Han är mycket aggressiv och går ofta till angrepp både mot barn och personal. *Hero* är svår att få kontakt med. Det är svårt att tala med honom, han svarar enstavigt.»

Heros handlande lyfts fram och kategoriseras («aggressiv», »svår att få kontakt med», »enstavig») men det sker indirekt genom ett vad som framstår som ett referat av daghemspersonalens erfarenheter och åsikter. Effekten av denna typ av perspektivering är en upplevelse av att Hero blir belyst från flera olika håll och att texten därmed framstår som allsidig, saklig och objektiv.

Historiska variationer

Utredningstexterna är i allmänhet schablonartade. Olikheter mellan utredningstexter består i stor utsträckning av skillna-

der i uppställningen av texten, framför allt vad gäller vilka rubriker som används, textens omfång, som bland annat är beroende av författarens/nas mångordighet och i vilken utsträckning det finns många yttre omständigheter att ta hänsyn till, vilket kan vara fallet då det parallellt pågår till exempel en polisutredning om misshandel eller sexuella övergrepp.

En påfallande skillnad mellan texterna upptäcks om de betraktas över tid, något som speciellt gäller skildringen av *scenen* och *berättarens närvaro* i texten. Utifrån dessa två aspekter kan i princip två huvudsakliga historiska former urskiljas: den juridiska eller polisiära och den psykologiska eller sociala. Fram till mitten av 1960-talet var den juridiska eller polisiära formen dominerande, för att under slutet av 1960-talet och början 1970-talet ersättas av den psykologiska eller sociala. Det finns en tendens att det under 1980-talet skett en utveckling mot den juridiskt eller polisiära formen. Ingen av formerna förekommer dock helt renodlade, utan bör ses som olika typer av litterära grepp som används i större eller mindre utsträckning under vissa tidsperioder.

Skälet till att det finns skillnader av denna typ kan sannolikt sökas i förändringar av handläggningsprocesser och den roll de juridiska momenten spelar. Med den nya barnvårdsrättsstiftningen 1961 och sociallagstiftningen 1982 stärktes klientens ställning genom att de fick rätt att ta del av och läsa utredningen (1961) och att juridiska överväganden kommit att få mycket större betydelse än tidigare (1982).

Som Bakhtin påpekat (1981:280) skrivs texter i stor utsträckning med hänsyn till

en tänkt, avsedd eller faktiskt kommande läsare, vilket också torde gälla för socialarbetare. Det vill säga, en förstärkning av de juridiska myndigheternas ställning i beslutsprocessen, har uppenbarligen inneburit att utredningstexterna i större utsträckning skrivits med tanke på att läsarna kommer att vara jurister och att texten skall utgöra grundval för en juridisk beslutsprocess.

I den juridiska formen betonas den yttre scenen i termer av materiella betingelser, utseende, yttre beteende, tidpunkter, etc. Det vill säga man närmar sig juridikens och polisens sätt att ange yttre omständigheter kring handlande.

»När *Hero* kom tillbaka till hemmet var han i ett betydligt sämre skick än tidigare. Han var ovårdad, nonchalant och bråkig och föreföll helt ointresserad av arbete.»

Detta bidrar till att ge skildringen karaktären av en saklig rapport om omständigheter som är iakttagbara för alla och ger därmed ett sken av objektivitet åt texten. I den psykologiskt-sociala formen uppfattas scenen framför allt som inre. Psykologiska tillstånd, motivation, upplevelser, psykologiskt relevanta relationer och omständigheter skildras ofta ingående, medan de yttre omständigheterna tenderar att träda i bakgrunden.

»Modern har svårt att välja vad som är viktigast för henne: förhållandet till männen eller barnen. Hon har svårt att sätta barnens intresse för sina egna.»

I den juridiska, polisiära formen är berättaren i princip aldrig närvarande, utan texten kan med Chatmans begrepp närmast karaktäriseras som »icke-berättad» («nonnarrated») (Chatman 1977:147). Det vill säga

texten saknar en berättare som presenterar eller berättar. Händelser läggs i stället bredvid varandra, utan att en allseende eller upplevande berättare presenterar eller berättar händelseförloppet. »Jag«-formen används aldrig, inte heller perceptuella perspektiveringar. I den psykologiskt-sociala formen är däremot en berättare ofta närvarande i termer av ett »jag» eller »vi» som kan figurerar som aktiv berättare, men som framför allt är ett agerande subjekt och samspelar med *Hero*.

»Jag gjorde regelbundet besök hos modern några gånger i veckan under denna tid. Hon var i kontakten med sina barn mycket obalanserad.»

Det »vi» som ibland förekommer syftar till socialarbetarkollektivet och »jaget» avser inte privatpersonen, utan socialarbetaren som tjänsteman och myndighetsrepresentant. Det vill säga, att även om personliga pronomen används för att skapa en mer subjektiv och engagerad text, har det handlande subjektet inte förändrats eller bytts ut jämfört med de juridiskt, polisiära formerna.

Att skapa moralisk mening

Sammantaget är utredningstexten resultatet av en komplex social process varigenom den sociala konstruktionen av klienterna sker (Zimmerman, 1969, Cedersund, 1992, Fredin, 1993). Texten som sådan tillkommer i en byråkratisk process och »författas» med hänsyn till en rad olika intressen och läsare. Texten saknar en entydig författare och har en mycket begränsad läsarskara. Utredningsberättelserna som sådana utnyttjar

kulturella föreställningar om anledningar och orsaker till fattigdom och oförmåga att ta hand om sina barn – de upprepar med vissa variationer redan kända sociala berättelser. Genom att presentera ett igenkännbart mönster inplaceras alla de handlande i en moralisk ordning som därigenom återställs och förs vidare.

Utredningstexten får sin betydelse genom sitt institutionella sammanhang, vilket innebär att texten främst måste läsas som en legitimering av redan företagna och föreslagna åtgärder från socialtjänstens sida. Men det är också uppenbart att texten kan läsas utanför sina institutionella ramar och då ges en annan innebörd, som exempelvis biografisk text (Bjerkman & Bernler, 1990, gör denna läsning) eller som en källa för data om mänskligt liv och leverne (se till exempel Platt, 1981).

Som biografisk text har utredningstexten ett speciellt särdrag: den handlar inte om olika personer i sina »livsvärldar« utan om olika handlingar, deras inbördes relationer och den moralisk karaktär dessa handlingar är ett uttryck för. Det vill säga, utredningsberättelsen påminner mer om en antik tragedi än om en psykologiskt orienterad 1800-tals roman. Denna upptagenhet med handlingar och deras moraliska karaktär återfinns också i andra institutionella texter och berättelser, som till exempel polisrapporter (Jönsson, 1988) eller medicinska journalanteckningar (Cicourel, 1975) där intresset för personen i »sin livsvärld« är minimal, medan intresset fokuseras på de handlingar som bryter mot den moraliska ordning som institutionen bevakar (Hydén, 1994).

Utredningstexten är sålunda, vid sidan

om ett dokument i en juridisk handläggningsprocess, också en berättelse som bidrar till konstitutionen av socialarbetares och »klienters« moraliska karaktär och uppdrag: »klienter« är människor som dukar under för sitt eget öde på grund av sina brott mot den moraliska ordningen och socialarbetaren är den gode, men tragiske räddaren, som har ambitionen att förhindra nya moraliska brott, men ständigt misslyckas och som slutligen gör en sista heroisk om än desperat insats. Hero, Den Tragiske, Den Olämplige och Myndigheten uppträder alla som mer eller mindre moraliska stereotyper. Den utredde personen ges en identitet genom att inplaceras i berättelsen och därmed få en moralisk karaktär, men inte som privatperson i »sin« livsvärld.

Det är uppenbarligen också på så sätt att barnavårdsutredningens text i allt väsentligt bygger på och utnyttjar djupt liggande kulturella föreställningar och kollektiva »berättelser«. I berättelserna återspeglas våra kulturella bilder av olika anledningar till att personer avviker från den sociala och moraliska ordningen i samhället och kulturen: anledningar till att föräldrar inte kan ta hand om sina barn likväl som skäl och orsaker till varför ungdomar inte vill anpassa sig till de dominerande livsformerna. Likaså återfinns vi den moderna föreställningen om myndighetsrepresentanter och socialarbetare som företrädare för det upplysta förnuftet, som vill de fattiga deras eget bästa – oavsett om dessa inser det eller ej (Hydén, 1989).

I den bemärkelsen är denna speciella institutionella berättelse en integrerad del av vår föreställningsvärld även om texten som sådan endast kan läsas av ett fåtal personer.

Med hjälp av utredningstexten bekräftas å ena sidan de djupt liggande föreställningarna den moraliska ordningen och anledningarna till att människor avviker och bryter mot denna ordning. Genom texten återställs denna ordning genom sitt bekräftande och genom att förslag till åtgärder föreslås.

Utredningsberättelsen skänker en mora-

lisk mening och innebörd åt socialarbetarnas och deras handlande. Men som alla berättelser tränger den undan en annan historia och en annan moral: händelserna sedda och berättade av någon annan ur ett annat perspektiv. Och som alltid är det de svagas berättelse som är tyst.

Referenser

- Bakhtin, M. M. (1981) »Discourse in the Novel« i Bakhtin, M. M., *The Dialogic Imagination. Four Essays*. Austin: University of Texas Press.
- Bjerkman, A. & Bernler, G. (1990) *Den sociala biografien*. Göteborg: Daidalos.
- Cedersund, E. (1992) *Talk, Text and Institutional Order*. (Dissertation) Linköping Studies in Arts and Sciences, #78, Linköpings universitet.
- Chatman, S. B. (1978) *Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca: Cornell University Press.
- Cicourel, A. V. (1975) »Discourse and Text: Cognitive and Linguistic Processes in the Study of Social Structure«. *Versus*, sept/dec, 33-84.
- Fredin, E. (1993) *Dialogen i socialt arbete*. (Dissertation) Linköping Studies in Communications # 36, Linköpings universitet.
- Garfinkel, H. (1967) *Studies in Ethnomethodology*. New York: Prentice-Hall Inc..
- Hacking, I. (1986) »Making Up People« i Heller, T. C., Sosna, M. & Wellbery, D. E., eds.; *Reconstructing Individualism. Autonomy, Individuality, and the Self in Western Thought*. Stanford: Stanford University Press.
- Hak, T. (1992) »Psychiatric Records as Transformations of Other Texts« i Watson, G. & Seiler, R.M., ed.; *Text in Context. Contributions to Ethnomethodology*. Newbury Park: Sage Publications.
- Heath, C. C. (1982) »Preserving the Consultation: Medical Record Cards and Professional Con-
- duct«. *Sociology of Health and Illness*, 4:56-74.
- Hydén, L-C. (1989) »Gunnar Inghe och fattigdomens diskurs«. *Nordiskt socialt arbete*, 9:69-76.
- Hydén, L-C (1994) »The Social Worker as Moral Worker« i Gunnarsson, B-L., Linell, P. & Nordberg, B., eds.; *Text and Talk in Professional Contexts*. Uppsala: ASLA:s skriftserie, #6.
- Hydén, L-C. (1995) »The Institutional Narrative as Drama« i Gunnarsson, B-L., Linell, P. & Nordberg, B., eds.; *The Construction of Professional Discourse*. London: Longman.
- Hydén, L-C. & Hydén, M. red, (1995) *Berättelsen i samhällsvetenskapen och medicinen*. Stockholm: Liber utbildning. (Under utgivning)
- Jönsson, L. (1988) *Polisförhöret som kommunikationssituation*. Linköpings universitet, Tema Kommunikation, SIC 23.
- Labov, W. (1972) »The Transformation of Experience in Narrative Syntax« i Labov, W., ed.; *Language in the Inner City*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lundström, T. (1993) *Tvångsomhändertagande av barn. En studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet*. (Dissertation) Rapport i socialt arbete # 61. Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Platt, J. (1981) »Evidence and Proof in Documentary Research«, part I & II. *The Sociological Review*, 29:31-66.
- Pratt, M. L. (1977) *Toward a Speech Act Theory of Literary Discourse*. Bloomington: Indiana University Press.

- Rees, C. (1981) »Records and Hospital Routine« i Atkinson, P. & Heath, C. C., eds.: *Medical Work: Realities and Routines*. Farnborough: Gower.
- Riessman, C.K. (1993) *Narrative Analysis*. London: Sage.
- Scott, J. (1990) *A Matter of Record*. Oxford: Polity Press.
- Spencer, J. W. (1988) »The Role of Text in the Processing of People in Organizations«. *Discourse Processes*, 11:61-78.
- Zimmerman, Don H. (1969) »Record-Keeping and the Intake Process in a Public Welfare Agency« i Wheeler, S., ed.: *On Record: Files and Dossiers in American Life*. New York: Russel Sage Foundation.
- Zimmerman, Don H. (1974) »Fact as a Practical Accomplishment« i Turner, R., ed.: *Ethnomethodology*. Harmondsworth: Penguin.
- Wheeler, S. (1969) »Problems and Issues in Record-Keeping« i Wheeler, S., ed.: *On Record: Files and Dossiers in American Life*. New York: Russel Sage Foundation.
- White, H. (1980) »The Value of Narrativity in the Representation of Reality«. *Critical Inquiry*, 7:5-27.

Summary

The Social Failure as Narrative

In the process of removing custody from parents, social workers make a formal investigation. The written result of this investigation is presented to officials, politicians and finally, a special court for decision. In the article some 50 written investigations concerning the removal of legal custody from parents are analysed and discussed. The written texts generally have the form of a narrative about the parents' or the child's repeated transgressions of the moral order.

A narrative approach is used in order to identify a common story grammar in the texts. The identified story grammar consists of a set of characters, a plot and a temporal unfolding. In the text four characters reappear: Hero, the child under investigation; the Tragic, generally the mother who attempts to protect Hero from the third character; the Unfit, generally the father who assaults Hero; and last, the Service

Agent entering the scene when the Tragic is unable to protect Hero. Through the plot these four main protagonists are given their roles and functions in the narrative. The story unfolds from an initial suspicion to a definite knowledge concerning the actions of the Unfit against Hero and the failed attempts of the Tragic and later the Service Agent to protect Hero. The narrative ends in a "bureaucratic catharsis" consisting in renewed suggestions for remedies by the Service Agent, for instance the transferral of Hero to a fosterhome.

These institutional narratives give a moral meaning to the actions of the social workers and the social service agencies by casting the involved persons in familiar roles in a well-known drama: the social workers as representatives of the Good trying to rescue the fallen clients from their fate.